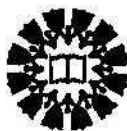

حقوق بین الملل فضایی

دکتر سیدهادی محمودی

تهران

۱۳۹۳

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

سرشناسه: محمودی، هادی، ۱۳۵۹.

عنوان و نام پدید آور: حقوق بین الملل قضایی / هادی محمودی.

مشخصات نشر: تهران؛ سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز

تحقیق و توسعه علوم انسانی، ۱۳۹۳.

مشخصات ظاهری: هفت، ۲۹۶ ص

فروست: «سمت»؛ ۱۸۴۶. حقوق؛ ۱۱۰.

شایک: ع-۹۱-۰۰۲-۰۰۹۷۸۶۰۰ ۸۰۰۰۰ ریال.

وضعیت فهرست نویسی: فیفا

یادداشت: پشت جلد به انگلیسی: Hadi Mahmoudi. International Space Law.

یادداشت: کتابنامه: ص. ۲۸۵-۲۹۱؛ همچنین به صورت زیرنویس.

یادداشت: نمایه.

موضوع: حقوق بین الملل هوایی و فضایی

موضوع: حقوق فضا

شناسه افزوده: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و

توسعة علوم انساني.

رده‌بندی کنگره: ۷-ج ۳ م ۱۱۴۵/ KZD

رده‌بندی دیویی: ۳۴۱/۴۶

شماره کتابشناسی ملی: ۳۷۳۱۰۵۵

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

حقوق بین الملل فضایی

دکتر سید هادی محمودی (عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی)

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۳

تعداد: ۵۰۰

حروف چینی و لیتوگرافی: «سمت»

چاپ: یاران (قم)، صحافی: زرین (قم)

قیمت: ۸۰۰۰ ریال. در این نوبت چاپ قیمت مذکور ثابت است و فروشندگان و عوامل

توزیع مجاز به تغییر آن نیستند.

نشانی ساختمان مرکزی: تهران، بزرگراه جلال آل احمد، غرب پل یادگار امام (ره)،

روبه روی پمپ گاز، کد پستی ۱۴۶۳۶، تلفن ۴۴۲۴۶۲۵۰-۲.

www.samt.ac.ir

info@samt.ac.ir

هر شخص حقیقی یا حقوقی که تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه ناشر، نشر یا پخش یا عرضه یا تکثیر یا تجدید چاپ نماید، مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

سخن «سمت»

یکی از هدفهای مهم انقلاب فرهنگی، ایجاد دگرگونی اساسی در دروس علوم انسانی دانشگاهها بوده است و این امر مستلزم بازنگری منابع درسی موجود و تدوین منابع مبنایی و علمی معتبر و مستند با در نظر گرفتن دیدگاه اسلامی در مبنایی و مسافت این علوم است.

سجاد انقلاب فرهنگی در این زمینه گامهایی برداشته بود، اما اهمیت موضوع اقتضا می کرد که سازمانی مخصوص این کار تأسیس شود و شورای عالی انقلاب فرهنگی در تاریخ ۶۳/۱۲/۷ تأسیس «سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها» را، که به اختصار «سمت» نامیده می شود، تصویب کرد.

بنابراین، هدف سازمان این است که با استمداد از عنایت خداوند و همت و همکاری دانشمندان و استادان متعهد و دلسوز، به مطالعات و تحقیقات لازم بپردازد و در رشته های مختلف علوم انسانی به تألیف و ترجمه منابع درسی اصلی، فرعی و جنبی اقدام کند.

دشواری چنین کاری بر دانشمندان و صاحب نظران پوشیده نیست و به همین جهت مرحله کمال مطلوب آن باید به تدریج و پس از انتقادهای و یادآوریهای پیاپی ارباب نظر به دست آید. انتظار دارد که این بزرگواران از این همیاری و راهنمایی دریغ نورزند و با پیشنهادهای اصلاحی خود، این سازمان را در اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی جمهوری اسلامی ایران یاری دهند.

کتاب حاضر برای دانشجویان رشته حقوق در مقطع کارشناسی ارشد برای درس «حقوق بین الملل هوا و فضا» به ارزش ۲ واحد و همچنین در مقطع دکتری برای درسی اختیاری با همین عنوان تدوین شده است. امید است علاوه بر جامعه دانشگاهی، سایر علاقه مندان نیز از آن بهره مند شوند.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۱۱	فصل اول: شکل گیری حقوق بین الملل فضایی
۱۱	نگرش حکما و فلاسفه به فضای ماورای جو
۱۴	تعامل علم، فناوری و حقوق در شکل گیری حقوق بین الملل فضایی
۲۲	مراحل تحول حقوق بین الملل فضایی
۲۶	فصل دوم: مشارکت کنندگان عرصه فضا
۲۷	کشورها
۲۸	سازمانهای مرتبط با فعالیتهای فضایی
۲۹	سازمان ملل متحد و فضای ماورای جو
۴۹	سازمانهای بین المللی مرتبط با فضا
۵۸	فصل سوم: مسئله مرز میان هوا و فضا
۵۸	ضرورت تعیین مرز میان هوا و فضا
۶۲	نظریات حاکم بر مرز میان هوا و فضا
۶۲	نظریه عدم نیاز
۶۴	نظریات مبتنی بر معیار علمی و امنیتی
۶۵	نظریه قراردادی
۶۶	نظریه کارکردی
۶۷	رویه کنونی
۶۹	فصل چهارم: منابع حقوق بین الملل فضایی
۷۱	معاهدات فضایی

۷۳	معاهده فضای ماورای جو
۸۹	موافقت نامه نجات فضانوردان
۹۴	کنوانسیون مسئولیت برای صدمات ناشی از اشیاء فضایی
۱۱۶	کنوانسیون ثبت
۱۲۸	موافقت نامه ماه
۱۳۷	عرف
۱۴۳	اصول کلی حقوق بین الملل فضایی
۱۴۴	آزادی کاوش و استفاده
۱۴۵	اصل عدم تصاحب
۱۴۶	استفاده های صلح آمیز از فضای ماورای جو
۱۴۶	میراث مشترک بشریت
۱۴۸	همکاری بین المللی
۱۴۹	سلسله مراتب میان منابع حقوق بین الملل فضایی
۱۵۲	جایگاه قطعنامه های مجمع عمومی سازمان ملل متحد در حقوق بین الملل فضایی
۱۵۵	فصل پنجم: مدارهای زمین
۱۵۵	انواع مدارها
۱۵۸	مدار زمین آهنگ، مهم ترین مدار
۱۶۳	فصل ششم: جنبه های حقوقی مشارکت بخش خصوصی در فضای ماورای جو
۱۶۳	خصوصی سازی و تجاری سازی فعالیتهای فضایی
۱۶۵	دسترسی خصوصی انسان به فضا از منظر حقوقی
۱۶۸	قانون فضایی ملی
۱۷۱	منطق قانون فضایی ملی
۱۷۲	محتوای قانون فضایی ملی
۱۸۱	داراییهای فضایی از منظر حقوق بین الملل خصوصی فضایی
۱۸۲	مسائل کنونی مرتبط با اخذ تضمین در داراییهای فضایی
۱۸۶	کنوانسیون و پروتکل داراییهای فضایی
۱۹۴	مالکیت فکری
۱۹۶	فقدان استانداردهای فضایی بین المللی

۱۹۷	فصل هفتم: ارتباطات ماهواره‌ای
۱۹۸	جنبه‌های فنی
۱۹۹	خدمات ارتباطات رادیویی
۲۰۰	بنیانهای اولیه سیستم واگذاری
۲۰۲	تحولات دهه ۸۰ و ۹۰
۲۰۴	به دست آوردن طیف مدار / فرکانس
۲۰۸	واگذاری فضاها، شیوه کنونی تخصیص نقاط مداری
۲۱۰	اصول حاکم بر تخصیص مدار زمین آهنگ
۲۱۳	موضوعات آینده
۲۱۴	ارتباط اتحادیه و نهادهای قانونی ملی
۲۱۶	فصل هشتم: جنبه‌های حقوقی بهره‌برداری از فضای مافوق جو
۲۱۶	هواشناسی
۲۱۸	بخش مستقیم تصاویر تلویزیونی
۲۲۷	سنجش از دور
۲۳۸	سیستم ناوبری جهانی
۲۴۳	ایستگاههای فضایی
۲۴۳	ویژگیها و کارکردهای ایستگاههای فضایی
۲۴۵	جنبه‌های حقوقی
۲۵۰	ماهواره‌های انرژی خورشیدی
۲۵۱	استفاده از ماهواره‌های سوخت هسته‌ای و رهیافتهای حقوقی آن
۲۵۴	فصل نهم: جنبه‌های حقوقی محیطی فضای مافوق جو
۲۵۵	پسماندهای فضایی
۲۶۱	منابع سوخت هسته‌ای
۲۶۹	فصل دهم: فضای مافوق جو و امنیت
۲۷۸	فصل یازدهم: حقوق بین‌الملل فضایی و کشورهای در حال توسعه
۲۸۳	جمع‌بندی
۲۸۵	منابع
۲۹۲	نمایه

مقدمه

دیرزمانی است که فعالیتهای فضایی آغاز شده و روزه‌روز در حال گسترش است، اما داستان کشف و کاوش این محیط رمزآلود همچنان ادامه دارد. پیش از آن و به‌طور مشخص پس از اختراع هواپیما توسط برادران رایت، بشر توانسته بود بر اتمسفر بالای زمین سلطه یابد و به‌مرور مسائل حقوقی ناشی از پرواز در اتمسفر را قانونمند کند؛ اما چندین دهه بعد، در دهه ۵۰ میلادی با پرتاب اسپوتنیک توسط اتحاد جماهیر شوروی سابق، انسان به آرزوی دیرین خود در تسخیر فضای فوقانی جو - یعنی جایی که فاقد هوا و محیطی کاملاً متفاوت است - دست یافت. از آن زمان، روند رشد علم و فناوری فضایی، سیر صعودی داشته و فعالیتهای گوناگونی در این زمینه صورت گرفته است. بنابراین، تحولات عصر فضا، دنیا را به طرز قابل توجهی تغییر داده است؛ ارتباطات از راه دور و بخش مستقیم تصاویر تلویزیونی متحول شده است، تصویربرداری ماهواره‌ای، فهم انسان را درباره زمین و پدیده‌های آن افزایش داده است، ارسال انسان به فضا و گردشگری فضایی امکان‌پذیر شده و به‌طور کلی علوم و کاربردهای فضایی در خدمت افزایش آگاهی انسان و بهبود کیفیت زندگی وی بوده است.^۱ مقدمه «هزاره فضا، اعلامیه وین در مورد فضا و توسعه انسانی»^۲ که در ۱۹۹۹ در سومین کنفرانس ملل متحد با موضوع کاوش در فضای ماورای جو و استفاده‌های صلح‌آمیز از آن به تصویب رسید، بر اهمیت دانش

1. Larsen and Lyall, *Space Law A Treatise*, Ashgate, 2009, p.1.

2. The Space Millennium: Vienna Declaration on Space and Human Development, Third United Nations Conference on the Exploration and Peaceful Uses of Outer Space, at: <http://www.oosa.unvienna.org/pdf/reports/unispace/viennadecle.pdf> (last accessed: 01 July 2013).

و کاربردهای فضایی برای دانش بنیادین عالم آموزش، بهداشت، نظارت بر محیط زیست، مدیریت منابع طبیعی، مدیریت بلایا، پیش بینی وضع هوا، مدل سازی آب و هوا، ناوبری و ارتباطات ماهواره‌ای و کمکی که علم و فناوری فضایی به رفاه بشریت و به طور مشخص به توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی می کند تأکید دارد. با وجود این، گویی همچنان تمایل و اشتیاق به افزایش این گونه فعالیتها انتها ندارد و هراز گاهی حوزه‌های جدید فعالیت‌های فضایی سر بر می آورند، لیکن نسبت درك و سلطه بشر به این پهنه بی کران، بسیار ناچیز است و بشر هنوز به مقصد و مقصود خود در فضای ماورای جو نرسیده است؛ به همین دلیل است که انسان همواره تلاش می کند تا بیش از پیش به معلومات نارسا و ناکامل خود در پهنه آسمان بیفزاید.

اکنون دیگر فعالیت‌های فضایی در انحصار معدودی از کشورهای توسعه یافته نیست. در واقع تعداد مشارکت کنندگان دولتی و غیردولتی در زمینه فعالیت‌های فضایی افزایش یافته است. در حال حاضر، تعداد زیادی از کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه، که گاهی از آنان به عنوان «کشورهای فضایی نوظهور»^۱ یاد می شود، با توجه به سطح تواناییهای فناورانه و همچنین میزان سرمایه گذاری در این حوزه، دیگر صرفاً بهره بردار خدمات ارائه شده توسط قدرتهای فضایی نیستند، بلکه خود به عنوان مشارکت کنندگان در عرصه فضا تلقی می شوند و در زمینه طراحی، ساخت و پرتاب اشیاء فضایی نقش دارند. در ضمن، بسیاری از آنان اشیاء فضایی را در تملک دارند. به علاوه در حال حاضر فضا دیگر در انحصار کشورها نیست و شرکت‌های مختلف خصوصی که عموماً متعلق به کشورهای توسعه یافته هستند، در فعالیت‌های فضایی سرمایه گذاری کرده اند. روشن است که بخش خصوصی، در جایی سرمایه گذاری می کند که بتواند سود کند. اکنون شرکت‌های متعددی از فضای ماورای جو سودآوری می کنند. در این راستا، اعلامیه وین به این نکته اشاره می کند که تغییرات مهمی در ساختار و محتوای فعالیت‌های فضایی جهانی رخ داده است. این

تغییرات در افزایش تعداد شرکت کنندگان در فعالیتهای فضایی در همه سطوح و مشارکت رو به رشد بخش خصوصی در ارتقا و اجرای فعالیتهای فضایی منعکس شده‌اند.^۱

به دلیل گسترش این فعالیتها در فضای ماورای جو و جلوگیری از مواجهه منافع کشورهایی که در این حوزه‌ها وارد شده بودند، لازم بود تا این گونه فعالیتها در چارچوب حقوق قرار گرفته، قانونمند شوند. مطابق با این قاعده که «اگر جامعه‌ای باشد، حقوق آنجا خواهد بود»^۲ حضور چند کشور در فعالیتهای فضایی، این فعالیتها را در متن نظام حقوقی قرار می‌دهد.^۳ از آنجا که بیش از یک دولت به این فعالیتها می‌پردازد و از طرفی این فعالیتها در خارج از سرزمین آنها و بر فراز سرزمین دولتهای دیگر نیز گسترش می‌یابند، این حقوق فقط می‌تواند یک حقوق بین‌المللی باشد.^۴ حقوق بین‌الملل به دلیل ماهیت بین‌المللی این گونه فعالیتها با ایجاد و توسعه شعبه جدید، تحت عنوان «حقوق بین‌الملل فضایی»^۵ این حوزه را تحت پوشش خود قرار داده است.

حال پرسشی که طرح می‌شود این است که چگونه می‌توان فضای ماورای جو را تحلیل کرد. فیلمها و ادبیات تخیلی فضایی، سفرهای فضایی را شبیه پرواز در یک هواپیما نشان می‌دهند. این مقایسه‌ها چندان دقیق نیستند. اتمسفر یا جو به معنای مجموعه متراکمی از گازهایی است که به دلیل نیروی جاذبه زمین در حول سیاره زمین قرار دارد و باعث وجود حیات در این کره آسمانی می‌شود. به لحاظ حقوقی، محدوده اتمسفر زمین در حیطه حقوق بین‌الملل هوایی^۶ قرار دارد، یعنی مجموعه

1. The Space Millennium: Vienna Declaration on Space and Human Development, Third United Nations Conference on the Exploration and Peaceful Use of Outer Space, at: <http://www.oosa.unvienna.org/pdf/reports/unispace/viennadecLE.pdf> (last accessed: 01 July 2013).

2. ubi societas ibi ius

3. Neger and Edith, "Space Law—an Independent Branch of the Legal System", in: Soucek Alexander (ed.), *Outer Space in Society, Politics and Law*, Springer, Wien New York, 2011, p. 238.

۴. کک‌دین و دیگران، ۱۳۸۲، ص ۸۶۳.

5. international space law

6. international air law

مقرراتی که روابط حقوقی ناشی از بهره‌برداری از هوا را تنظیم می‌کند.^۱ لیکن فضای فوقانی جو یا به بیان دیگر، فضای ماورای جو،^۲ شرایط فیزیکی منحصربه‌فرد و متفاوتی دارد؛ عرصه‌ای بی‌نهایت، که در آن جاذبه زمین وجود ندارد و خلأ محسوب می‌شود. فضا یک محیط خشن است، نه محدود است و نه می‌توان آن را به عنوان شیء تعریف کرد. هر چیزی که در زمان و فضا وجود دارد، به عنوان شیء تعریف می‌شود، لیکن این زمان و فضا نیست که به عنوان شیء، با ادراک عینی وجود داشته باشند. بنابراین، فضا، کیفیت و چگونگی اتمسفر نیست، بلکه بستر درک و تصور آن است. طبیعت و اشیاء در فضا موجودند و این بدان معناست که فضا نمی‌تواند یک ماهیت عینی به خود بگیرد.^۳

تاکنون، فعالیتهای فضایی محدود به بخشهای بسیار کوچک فضای ماورای جو بوده‌اند، به این معنا که با وجود پیشرفتهای زیاد در علوم و فناوری فضایی، بخش عمده فضای ماورای جو به عنوان یک محیط نامتناهی دست‌نیافتنی است. بنابراین قانونمند کردن جایی که تاکنون دست بشر به آن نرسیده، بی‌معناست. از این رو، فضای ماورای جو در معنای طبیعی خود پیش از حد گسترده و دامنه‌دار است. این در حالی است که در معنای حقوقی، بُعد محدودتری دارد؛ بنابراین، به لحاظ حقوقی، فضای ماورای جو تنها به آن بخشهایی اطلاق می‌شود که عملاً فعالیتهای انسانی در آنجا ممکن باشد. به علاوه، فضای ماورای جو شامل اجرام سماوی (سیاره‌ها، شهاب‌سنگها و ...) نیز می‌شود و تنها به معنای فضای خالی نیست.^۴ به هر روی، حقوق بین‌الملل عمومی به طور کلی و حقوق بین‌الملل فضایی به طور خاص، این بخش از عالم را نیز پوشش می‌دهد.

تعیین وقایع مربوط به حقوق بین‌الملل فضایی نه تنها نیازمند کارشناسان علمی

۱. جباری، ۱۳۸۱، ص ۲۵.

2. outer space

3. Mateesco-Matte, *Aerospace Law*, Canada Toronto, The Carswell Company Limited, 1969, p. 14.

4. Neger and Walter, op.cit., p. 238.

فنی در این زمینه، بلکه نیازمند مطالعه و پژوهش برای پاسخ به بسیاری از مسائل حقوقی نیز هست. به همین دلیل، جامعه بین‌المللی نمی‌تواند موضوعی را که به‌طور مستقیم با نظم عمومی بین‌المللی مرتبط است، صرفاً به اختیار و قضاوت دانشمندان علوم فضایی و یا مهندسان مربوط واگذارد؛ حیطة شغلی و حرفه‌ای آنان، طراحی، ساخت و پرتاب اشیاء فضایی و بهره‌گیری از فناوریهای مربوط به آن و همچنین مطالعه، کشف و کاوش فضای ماورای جو است. اما زمانی که این فعالیتها گسترش یابند و اعضای مختلف جامعه بین‌المللی به این فعالیتها مبادرت ورزند، قانونمند کردن و تنظیم این گونه فعالیتها بر عهده حقوق‌دانان است و دانشمندان و مهندسان مربوط باید تنها با توجه به الزامات و مقتضیات حقوقی تعیین شده فعالیت کنند. از سوی دیگر، دشوار است که حقوق بین‌الملل، با سرعت سرسام‌آور پیشرفت در فناوری فضایی همگام شود.^۱ «حقوق بین‌الملل فضایی می‌تواند به شیوه‌ای محدود، این پیشرفته‌ها را پیش‌بینی کند؛ زیرا تدوین قواعد آن ضرورتاً وابسته به داده‌های قابل اتکایی است که از طریق فعالیتها در فضای ماورای جو به دست می‌آید.»^۲ این بدان معناست که همواره میان حقوق و فناوری تعامل وجود دارد.

در آغاز، طبیعی بود که با شروع فعالیتهای فضایی، قواعد و مقرراتی در این زمینه وجود نداشته باشد. زمانی که انسان وارد فضای ماورای جو شد، این ترس بروز کرد که وی وارد یک خلأ حقوقی شده است، لیکن قواعد و اصول حاکم بر فضای ماورای جو از لحظه آغاز فعالیتهای فضایی به‌خوبی رشد و توسعه یافته است. با وجود تاریخ کوتاه فعالیتهای فضایی، اصول و قواعد حاکم بر فضای ماورای جو، دیگر در تخیلات نویسندگان و حقوق‌دانان نیست، بلکه در عمل رعایت می‌شود و مورد توجه قرار می‌گیرد.

سؤالی که مطرح می‌شود آن است که چگونه ورود نظام حقوق بین‌المللی در عرصه فعالیتهای فضایی را می‌توان توجیه کرد. پاسخ آن است که در واقع، حقوق بین‌الملل، هیچ محدودیت جغرافیایی نمی‌شناسد و به فعالیتهای تابعان حقوق

1. Starke, *Introduction to International Law*, 9th ed, UK, Butterworths, 1984, pp. 171-173.

بین الملل در هر مکان، از جمله در فضای ماورای جو گسترش می یابد. به همین ترتیب، حقوق بین الملل فضایی، یک نظام حقوقی مستقل از حقوق بین الملل عمومی نیست، بلکه تنظیم کننده قواعد حقوق بین الملل و حقوق داخلی مربوط به فضا، اشیاء طبیعی یا ساخته دست انسان در فضای ماورای جو، فضاوردان و فعالیت های انسان در فضای ماورای جو محسوب می شود.

حقوق فضایی حقوقی درباره فعالیت های فضایی است و مجموعه قواعد و مقرراتی را شامل می شود که حول یک موضوع یعنی فضای ماورای جو توسعه یافته است. بنابراین شامل قواعدی درباره قرارداد بیمه در یک پرتاب نا گسترده ترین اصول و قواعد درباره چگونگی رفتار دولتهاست. بنابراین حقوق فضایی به مسائل کاربردی استفاده از فضای ماورای جو و کاوش در آن می پردازد.^۱

نکته دیگر آنکه حقوق فضایی در تعامل با فناوری است. تماشای تلویزیون به صورت پنخش مستقیم، مشاهده جنگها و فجایع طبیعی، ارتباطات سیار و بانکی، تجارت بین قاره ای، اینترنت، پیش بینی هوا، مشاهده جنگل زدایی، نظارت بر کاربرد زمین، بررسی دمای دریاها، کنترل ماهیگیری، رهگیری هواپیماها و فضاپیماها، کشف الگوهای مهاجرت پرندگان و حیوانات، همه و همه وابسته به کاربردهای فضای ماورای جو شده است. نظریات علمی آزمایش می شوند، کنار گذاشته می شوند، اصلاح می شوند و توسعه می یابند. گردشگری فضایی در راه است و سفر مجدد به ماه و سفر به کرات دیگر در زمره پیش بینها و آرزوهای بشر است.^۲

هیچ یک از اسناد کنونی حقوق فضایی به طور دقیق قلمرو حقوق فضایی را مشخص نمی کند، ولی به هر حال برای تعریف حقوق فضایی باید به کارکرد و مکان فعالیت های فضایی توجه کرد.^۳ حقوق دانان تلاش کردند تا تعاریف مختلفی از حقوق بین الملل فضایی ارائه دهند. لیکن با توجه به عامل کاوش در فضای ماورای جو و استفاده از آن، می توان به تعریف ذیل از حقوق فضایی بسنده کرد: حقوق

1. Larsen and Lyall, op.cit., p. 2.

2. Ibid., pp. 2-3.

3. Neger and Walter, op.cit., p. 237.

فضایی، «شامل کلیه قواعد و اصول حقوقی بین‌المللی و ملی است که حاکم بر کاوش در فضای ماورای جو و استفاده از آن توسط کشورها، سازمانهای بین‌المللی، اشخاص و شرکت‌های خصوصی است.»^۱ این تعریف موسع، هم دربرگیرنده حقوق بین‌الملل است و هم شامل حقوق ملی، لیکن با وجود قوانین ملی فضایی در برخی کشورها، باید توجه داشت که حجم عمده حقوق فضایی در قلمرو حقوق بین‌الملل عمومی است. از این رو، مطالعه حاضر، بر حقوق بین‌الملل فضایی متمرکز است. بنابراین، حقوق بین‌الملل فضایی مجموعه قواعد و سازوکارهایی است که بر فعالیتهای فضایی کشورها و سازمانهای بین‌المللی و نیز اشخاص حقوقی و حقیقی دلالت می‌کند. گوآنکه به مرور برخی موضوعاتی در این حوزه مطرح شده که جنبه خصوصی دارد و در حوزه حقوق بین‌الملل خصوصی فضایی قرار می‌گیرد. با وجود این، هنوز سخن از حقوق بین‌الملل خصوصی فضایی زودهنگام است. بنابراین، هرگونه بحث و بررسی موضوعات این رشته اصولاً در چارچوب حقوق بین‌الملل عمومی قابل درک است.

با توجه به نکات فوق، موضوع این رشته از حقوق، فعالیتهای بازیگران بین‌المللی در فضای ماورای جو است که به عنوان ابراری برای حاکمیت و نظم‌دهی به فعالیتهای فضایی شناخته می‌شود. حقوق بین‌الملل فضایی از پنجاه سال قبل تاکنون مراحل تحول زیادی را پشت سر گذاشته و همچنان در حال شکل‌گیری است. چنان‌که اشاره خواهد شد، توسعه حقوق فضایی تا حد زیادی مرهون پیشرفتهایی است که بعد از جنگ دوم جهانی در علوم و فناوری فضایی اتفاق افتاده است. به این ترتیب، این حقوق شامل معاهدات، قواعد عرفی و اصول کلی حقوق فضایی است که همراه با آنچه بدان «حقوق نرم»^۲ می‌گویند، شامل اسناد غیرالزام‌آوری از قبیل برخی قطعنامه‌ها و دستورالعمل‌های سازمانهای بین‌المللی شکل گرفته‌اند. با وجود این، اساساً حقوق بین‌الملل فضایی به طور عمده مبتنی بر معاهداتی است که در چارچوب

1. Malanczuc, "Space Law as a Branch of International Law", in: L.A.N.M. Barhoorn and K.C. Wellens, (eds.), *Diversity in Secondary Rules and the Unity of International Law*, Martinus Nijhoff Publishers, The Netherlands, 1995. p. 147.

2. soft law

سازمان ملل متحد تنظیم و منعقد شده‌اند. این امر به آن دلیل است که سرعت زیاد فعالیت‌های فضایی تا آن اندازه زیاد بود که قانون‌گذاری نمی‌توانست تنها به حقوق بین‌الملل عرفی واگذار شود.^۱ بنابراین، با وجود آنکه حقوق فضایی از حقوق دریایی و هوایی تأثیر زیادی گرفته است، لیکن مانند آنها از رهگذر حقوق عرفی به معاهدات منجر نشد، بلکه خیلی زود پس از آغاز فعالیت‌های فضایی معاهدات فضا منعقد شد.

کتاب حاضر، حاصل چندین سال مطالعه و تحقیق در حوزه «حقوق بین‌الملل فضایی» است. پیش از این نگارنده در آثار قبلی خود به‌طور مختصر به بررسی اصول و مقررات حاکم بر فضای ماورای جو پرداخته بود. در این کتاب، موضوعات متنوع و جالب توجه این رشته به تفصیل مورد بررسی قرار گرفته و به جنبه‌های مختلف این موضوع توجه شده است. همچنین برخی نویسندگان در این زمینه و به زبان فارسی آثاری را منتشر کرده‌اند و نگارنده تا حد امکان از مطالب این کتابها بهره‌ها برده است. این کتاب در واقع تکمیل‌کننده تلاشها و زحمات پیشین است و در عین حال از این امتیاز برخوردار است که آخرین تحولات این حوزه را بررسی کرده است. چنان‌که از عنوان کتاب برمی‌آید، این کتاب درباره حقوق حاکم بر فضا و فعالیت‌های فضایی است و به قلم یک پژوهشگر حقوق بین‌الملل نگاشته شده است. با وجود این، از آنجا که حقوق بین‌الملل فضایی در تعامل با علوم و فناوری فضایی است، ناگزیر به طرح برخی جنبه‌های فنی بوده‌ایم. در عین حال باید اذعان داشت که این جنبه‌ها تا آنجا بررسی شده‌اند که به شرح و بسط مسائل حقوقی مربوط به موضوع اصلی این کتاب کمک کنند. با این توضیح، این کتاب برای دانشجویان رشته حقوق، روابط بین‌الملل، علوم سیاسی، مهندسی هوافضا، مهندسی علوم فضایی و به‌طور کلی علاقه‌مندان به حقوق و علوم و فناوری فضایی نگاشته شده است.

از آنجا که جمهوری اسلامی ایران، با پرتاب ماهواره امید، رصد، نوید علم و صنعت و همچنین پرتاب راکت‌های کاوش متعدد، توانسته است موقعیت خود را

به عنوان یکی از قدرتهای فضایی منطقه تثبیت کند، پیشرفتهای رو به رشد در حوزه فناوری فضایی، به تبع خود مباحث حقوقی جدیدی را مطرح می کند که پژوهش راجع به آنها، لازمه توسعه این فناوریها در آینده خواهد بود. این امر، ایجاب می کند که جمهوری اسلامی ایران، به عنوان یکی از کشورهای در حال توسعه، با اتکا به پژوهشهای حقوقی در زمینه فضای ماورای جو و همچنین آموزش این رشته در دانشکده های حقوق و پرورش نیروهای متخصص در این زمینه، موضع و رویکرد مناسبی در نهادهای بین المللی مربوط از جمله کمیته استفاده های صلح آمیز از فضای ماورای جو و اتحادیه بین المللی مخابرات، در چارچوب منافع ملی اتخاذ کند؛ امری که تاکنون بدان اهتمام جدی نشده است.

در این کتاب تلاش شده است تا بسیاری از مباحث و موضوعات حقوق بین الملل فضایی مطرح شود. با توجه این، هریک از این مباحث و موضوعات، نیازمند پژوهشهای مستقل و مشروح است. به لطف فضای مجازی، تلاش شده است تا حد امکان، نشانی اینترنتی بسیاری از اسناد و همچنین سازمانها و نهادهای بین المللی در پاورقی درج شود تا تحقیق برای پژوهشگران و دانشجویان عزیز آسان تر گردد. نگارنده با اذعان به این نکته که محتوای اثر حاضر خالی از ایراد نیست، امیدوار است که نظر، پیشنهاد و انتقاد صاحب نظران و خوانندگان به رفع ایراد و تکمیل مباحث کمک کند.

تهیه این اثر بیش از هر چیز مرهون محبتهای آقای دکتر سید قاسم زمانی، دانشیار محترم دانشگاه علامه طباطبائی است؛ جای دارد از الطاف این استاد مکرم حقوق بین الملل سپاس گزاری شود. نگارنده سالهای متمادی با استاد محترم آقای علی اکبر گلرو و دوست گرامی دکتر حمید کاظمی همنشین بوده و از آنان نکته ها آموخته است؛ از این رو از این عزیزان که در شکل گیری این اثر تأثیرگذار بوده اند سپاس گزاری می کند.

در انتها لازم است از دکتر باقر انصاری، مدیر محترم گروه حقوق سازمان «سمت»، داوران محترم، ویراستار ادبی، آقای مراد مهدی نیا و ویراستار فنی، خانم ندا طاهری و سایر کارکنان آن سازمان، به ویژه خانم مریم فلاح شجاعی، خانم پری

حیدری و خانم صغری اورنگی که موجبات چاپ و انتشار این اثر را فراهم ساخته‌اند و همچنین از آقای حامد مهراندیش، به جهت مساعدت در تهیه این اثر، صمیمانه تشکر و قدردانی شود.

سید هادی محمودی

عضو هیئت علمی دانشکده حقوق

دانشگاه شهید بهشتی

زمستان ۱۳۹۳

www.ketab.ir